

دوفصلنامه پژوهشنامه نسخه‌شناسی متون نظم و نثر فارسی
سال چهارم، شماره دوازدهم، پاییز و زمستان ۱۳۹۸

نسخه‌ای تازه یافته از محب و محبوب (بازخوانی نسخه چاپ شده)^۱

دکتر احمدرضا یلمه‌ها^۲

استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان

چکیده

نسخه‌های خطی یکی از بهترین مشخصه‌ها برای معرفی اصالت پیشینه فرهنگی کشورها در دنیاست. برای استفاده از این آثار گران‌بها باید نسخه‌های خطی نفیس و اصیل را گردآوری کرد و سپس بر اساس ضوابط خاصی، آن‌ها را بررسی، بازخوانی و تصحیح نمود تا بتوان به منظور و مقصود مؤلف و آنچه از فکر و قلم او تراوش کرده است، دست یابیم. یکی از آثار کمترشناخته‌شده، داستان محب و محبوب است که نسخه‌ای از آن در کتابخانه توبینگن برلین نگهداری می‌شود. این نسخه در ۳۵۳ صفحه با خط نسخ کهن راسته و چلیپا نوشته شده و سراینده آن ناشناس است. وی از خود با تخلص «اختیار» در جای‌جای این مثنوی یاد کرده است. نگارنده، این منظومه را برای نخستین بار، بر اساس تنها نسخه یافت‌شده تا آن زمان، از سوی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان در سال ۱۳۹۰ چاپ و منتشر ساخت. به تازگی، نویسنده به نسخه دیگری از این اثر دست یافته است که با شماره ۲۲۶۱ در کتابخانه عاطف افندی استانبول نگهداری می‌شود. این دست‌نویس که بدون تاریخ کتابت و

تاریخ پذیرش: ۹۸/۵/۲۰

۱ تاریخ وصول: ۹۸/۲/۱۷

۲ ayalameha@dehaghan.ac.ir

نام کاتب در ۱۴۴ برگ نگاشته شده، در خوانش و رفع ابهام و تکمیل برخی از ابیات، در مقابله با نسخه‌توینگن کمک می‌کند. نوشتار حاضر بر آن است تا با معرفی این دست‌نوشته تازه‌یافته، به تکمیل برخی از ابیات ناقص یا مبهم نسخه چاپی بپردازد.

واژه‌های کلیدی

نسخه خطی، تصحیح، ده‌نامه، نسخه چاپی، نسخه تازه‌یافته، محب و محبوب.

۱. مقدمه

از طریق نسخه‌های خطی و دست‌نوشته‌های باقی‌مانده، همیشه می‌توان به افکار، عقاید و اندیشه‌های گذشتگان پی برد. اندیشمندان و ادبا، افکار خود را در قالب نوشته‌ها و آثار مکتوب ابراز می‌کردند. کاردینال مازارن، یکی از شرق‌شناسان معاصر، در نامه‌ای در سال ۱۹۶۳ به ژان دولاهی (سفیر فرانسه در دربار عثمانی) چنین می‌نویسد: «لطفاً هر نسخه خطی نادر و ارزشمندی را به تشخیص خود، به هر زبانی برایم خریداری کنید؛ چراکه اشتیاق وافر دارم که کتابخانه‌ام را با کتاب‌های اصیل (خطی) تجهیز کنم.»^۱ ایرج افشار در خصوص ارزش و اهمیت نسخه‌های خطی می‌نویسد: «تردید وجود ندارد که اهمیت این نسخه‌ها، نه از تخت جمشید و مسجدهای اصفهان کمتر است و نه از گنجینه‌های زرین زیویه و مارلیک که چشم‌ها را خیره می‌کنند. شناخت ملت و سرزمین ما، منحصر به تاریخ جهانگیری هخامنشی و هنر ساسانی و پهلوانی رستم و نقش‌های زیبای شیخ لطف‌الله نیست. ما در کنار و هم‌تراز با این آثار بزرگ و باجلال، نسخه‌های خطی زیبا و پرکار هنرمندانه و کهنه کتاب‌های فرسوده و شیرازه دررفته‌ای داریم که هر یک سندی بزرگ و مهم است؛ هم از حیث خط و هنر و هم از دید مضمون و اندیشه... نسخه‌های خطی یکی از میدان‌گاه‌های بانزهدت و خوش‌منظر و تجلیگاه بارز ذوق و هنر اصیل ایرانی است. بر صفحات درونی و جلد آن‌ها، زیباترین نقش‌ها

و رنگ‌ها را ترسیم کرده و اندیشه را تجسم بخشیده‌اند. در جلدهای سوخت و معرق و روغنی و سرپنجه‌های هنرمندان بی‌نام و نشان، نازک‌ترین قلم‌ها و روشن‌ترین طرح‌ها را بر پوست خشک مقوای شکننده، جاودان ساخته و خویش و بیگانه را از اعجاز و شگفتی کار به آفرین‌گویی و شگفت‌واداشته است. لیکن دریغ و افسوس که ما چنین آثار درخشان و گرامی گذشته و میراث علمی پیشینیان خود را از یاد برده‌ایم.^۲

یکی از آثار فراموش‌شده، داستان محب و محبوب است و یکی از ارزش‌های ادبی این منظومه آن است که این اثر، به اسلوب ده‌نامه‌های ادب فارسی سروده شده است و چنان‌که می‌دانیم این نوع ادبی با آرایشی خاص با هدف بیان نکات و ظرایف ادبی، در ده‌نامه که پنج‌نامه آن از سوی عاشق به معشوق و پنج‌نامه از معشوق در پاسخ‌نامه‌های عاشق است، سروده می‌شود. در متن نامه، عاشق دل‌داده، درد عاشقی خود را به معشوق شرح می‌دهد و معشوق نیز با ناز و استغنا، با سنگدلی هرچه تمام‌تر پاسخ خود را به عاشق می‌دهد. سرانجام در نتیجه پایداری و بی‌تابی‌های فراوان عاشق، معشوق به سر مهر آمده و عاشق را لایق عشق می‌داند و او را در عشق می‌پذیرد. این نامه‌ها مدیله به غزلی است با همان وزن منظومه که از لحاظ قافیه، غزل محسوب می‌گردد و با مثنوی بعد از خود پیوستگی تام دارد و پس از چند بیت مثنوی، حکایتی نقل می‌گردد که مؤید ابیات آخر مثنوی است. بعد از حکایت، ابیاتی در تأیید مطلب حکایت، تحت عنوان حقیقت سخن (یا مصدوقه حال) آمده و نامه تمام می‌شود و سپس موضوع اعزام پیک پیش می‌آید. فرستنده نامه پس از انتخاب پیک، ابیاتی در وصف پیک می‌گوید و شیوه ارسال نامه را به او گوشزد می‌کند. مخاطب نامه به محض خواندن آن، بازتاب حالات خویش را ضمن ابیاتی چند، به پیک آشکار ساخته و سخنان خود را با مطالبی تحت عنوان خلاصه سخن، به پایان می‌برد و بر سر نوشتن پاسخ می‌رود. هرکدام از بخش‌های دیگر، به همین صورت و با همین ترتیب است ولیکن مضامین هر نامه، متناسب با سخنان فرستنده نامه است.

قدیم‌ترین اثری که در ادب فارسی این نوع ادبی را به‌عنوان قالبی برای بیان حالات

روحي و قلبی عاشق و معشوق به کار برده، ویس و رامین است. از جمله ده‌نامه‌های ادب فارسی عبارت‌اند از: ۱. ده‌نامه موسوم به *منطق العشاق* از اوحدی مراغه‌ای که در پانصد بیت در بحر هزج مسدس (مقصور یا محذوف) ساخته شده و در سال ۷۰۶ هجری به پایان رسیده است. ۲. ده‌نامه موسوم به *تحفة العشاق* از رکن صاین هروی، از شاعران قصیده‌سرا و غزل‌گوی قرن هشتم هجری، که به تقلید از *منطق العشاق*، این منظومه را در بحر هزج در سال ۷۵۱ هجری در پانصد بیت سروده است. ۳. ده‌نامه یا *محبت‌نامه* از ابن نضوح فارسی که از معاصران رکن صاین هروی بوده و این منظومه کوچک را در بحر هزج مسدس (مقصور یا محذوف) در قرن هشتم هجری سروده است. ۴. ده‌نامه خواجه عماد فقیه که اگرچه از حیث مضمون و ساختار، تفاوت‌هایی با دیگر ده‌نامه‌ها دارد ولیکن مجموعه‌ای است از ده‌نامه منظوم در محور مختلف که شاعر در زمان‌ها و مناسبت‌های مختلف برای وزرا و سلاطین وقت سروده و مقدمه متثوری بر آن نوشته و در بین قطعات منظوم غزلیاتی هم ثبت شده است. ۵. ده‌نامه *عشاق‌نامه* از فخرالدین عراقی. منظومه‌ای است عرفانی شامل ده فصل یا ده‌نامه که هر فصل آن اختصاص به مبحثی در عرفان دارد و زمان سرایش آن را سال‌های ۶۸۰-۶۸۳ دانسته‌اند (صفا، ۱۳۷۳: ج ۳، ۵۷۶). ۶. ده‌نامه موسوم به *روضه‌المحبین* از ابن عماد شیرازی از شاعران قرن هشتم هجری که این منظومه را در ۷۶۰ بیت در سال ۷۹۴ هجری به پایان برده است. ۷. ده‌نامه عارفی هروی که از شاعران اواخر قرن هشتم هجری است و این منظومه را برای خواجه پیر احمد بن اسحاق (وزیر سلطان بایسنغر میرزا) سروده است (خان‌محمدی، ۱۳۷۸: ۲۰). ۸. *عشاق‌نامه* منظومه‌ای است در بحر هزج مسدس که عبید زاکانی آن را در هفتصد بیت، در دوم رجب سال ۷۵۱ هجری به پایان آورده است. این منظومه با وجود آنکه نام ده‌نامه را ندارد، از جنس ده‌نامه‌هاست و آرایشی شبیه ده‌نامه‌های منظوم ادب فارسی دارد. ۹. *روضه‌العاشقین* ده‌نامه‌ای است از عزیز بخاری در بحر خفیف مخبون اصلم مسبع، در هزار بیت، که در قرن نهم سروده شده است. ۱۰.

صحبت‌نامه سروده همام تبریزی؛ اگرچه این منظومه عنوان ده‌نامه ندارد، به دلیل شباهت آرایش این اثر و ترتیب مطالب و مضامین آن، می‌توان آن را در زمره ده‌نامه‌های موجود به حساب آورد. ۱۱. محبوب القلوب یا ده‌نامه حریری، منظومه‌ای است عارفانه که در شوال هشتصد هجری به پایان رسیده و مجموع ابیات آن یکصد هزار بیت است (عیوضی، ۱۳۵۴: ۵۴۴). ۱۲. ده‌نامه موسوم به روح العاشقین از شاه شجاع. این منظومه در سال ۷۶۸ هجری در بحر هزج سروده شده و در مجموع دارای ۷۴۴ بیت است (باقری، ۱۳۵۷: ۴۸۷). مثنوی محب و محبوب نیز که تا پیش از چاپ اثر، ناشناخته بود در همین قالب سروده شده و این مثنوی از سروده‌های قرن نهم هجری است و شاعر خود را در چند جا با نام اختیار یاد کرده است:

چو آمد از این سان سخن در میان   همی گفت آزاده‌ای نکته‌دان
که‌ای اختیار از چه هستی خموش   مده فرصت از دست و لختی بکوش
(اختیار، ۱۳۹۰: ۲۱۸)

و یا این بیت:

ز غیرت به من گفت کای اختیار   چرا بسته‌ای دم زبان را برآر
(همان: ۱۵۱)

۱-۱. پیشینه تحقیق

نویسنده این سطور، برای نخستین بار منظومه محب و محبوب را در سال ۱۳۹۰ از سوی انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان به چاپ رساند. چاپ مذکور بر اساس نسخه کتابخانه توبینگن برلین، با شماره OR.OCT.3723 صورت گرفت. عکسی از این نسخه در کتابخانه شخصی مجتبی مینوی با شماره ۵۰ نگهداری می‌شود. این نسخه در ۳۵۳ صفحه (۱۷۳ برگ) به خط نسخ کهن راسته و چلیپا نوشته شده که عناوین با خط درشت‌تر کتابت گردیده و انجام این نسخه، افتاده است. هر صفحه شامل ۱۲ بیت است و بر روی برخی از

ابیات این نسخه، جوهرریختگی وجود دارد که خوانش آن‌ها را دشوار می‌سازد. گفتنی است تمامی واژه‌های این نسخه، مشکول و دارای اعراب‌گذاری است که علاوه بر نسخه‌شناسی تاریخی، در بررسی‌های زبان‌شناختی نیز بسیار مفید است. محمدتقی دانش‌پژوه در فهرست‌واره کتابخانه مجتبی مینوی درباره این دست‌نوشته می‌نویسد: «ده نامه دارد به نظم فارسی به نام شهنشاہ جهانگیر شجاع؛ در آغاز آن یاد شده از ده‌نامه، شهنامه، خورشید و جمشید، گلستان شیخ، رامین و ویس، نوروز و گل، در شاهوار، و از نظامی و عطار و سعدی؛ ما این چکامه به پیروی این‌ها برای شاه شجاع سروده شده و داستان دو دوست است بسیار زیبا؛ عنوان نامه نهم (۱۴۰ ر) را در آن دیده‌ام؛ سراینده آن را نشناختم» (دانش‌پژوه، ۱۳۷۴: ۷۶).

مصحح با توجه به ارزش این دست‌نویس و نیز با عنایت به اینکه تا زمان چاپ اثر، نسخه دومی از آن برای مصحح، یافت و شناسایی نشده بود، به تصحیح و چاپ این اثر پرداخت و چنان‌که در صفحه ۳۸ کتاب بدان اشاره شده، این نسخه دارای برخی از محدودیت‌ها نیز بوده است؛ از جمله: ناخوانا بودن برخی از کلمات نسخه، به دلیل محو و افتادگی و جوهرریختگی برخی واژگان در دست‌نویس و نیز وجود برخی اغلاط املائی و تصحیفات و جابه‌جایی حروف (به‌خصوص اعلام جغرافیایی متن)، مغشوش بودن وزن برخی از ابیات و ابهامات چند بیت، به دلیل سهل‌انگاری‌های کاتب در کتابت اصل نسخه.

۲. معرفی نسخه تازه‌یافته

پس از انتشار کتاب محب و محبوب (در سال ۱۳۹۰)، نسخه‌ای از این کتاب به استاد توفیق هاشم سبحانی تقدیم شد. ایشان با مطالعه اثر مذکور، وجود نسخه‌ای دیگر از این اثر را در کتابخانه عاطف افندی ترکیه، به نویسنده این سطور یادآور شدند. این نسخه به شماره ۲۲۶۱ در کتابخانه مذکور نگهداری می‌شود و دارای ۱۴۴ برگ (هر صفحه ۱۴ سطر) است و بدون

تاریخ کتابت و نام کاتب، به خط نستعلیق، کتابت شده و بسیاری از کلمات در نسخه، همانند نسخه توبینگن مشکول است (سبحانی، ۱۳۷۳: ۳۲۶). در پایان نسخه مذکور، تاریخ سرایش منظومه به تصریح، ۸۳۰ ذکر شده است؛ بدین ترتیب تردید در خصوص این را که این اثر در قرن هشتم یا نهم سروده شده، به یقین تبدیل کرده است و چنان‌که پیش‌تر نگارنده حدس زده بود که ممکن است این اثر به نام شاه شجاع مظفری از سلاطین آل مظفر سروده شده باشد، (با وجود تصریح به تاریخ ۸۳۰ قمری و نیز حذف ابیاتی که در نسخه توبینگن به صراحت به نام ممدوحی با صفت شجاع اشاره شده است) گمان مذکور از بین می‌رود.
آن ابیات چنین است:

جهانگیر جم‌جاه عالم مطاع   شه صفدر و چون غضنفر شجاع
به حق پادشاه زمین و زمان   خداوند فرمانده انس و جان
(اختیار، ۱۳۹۰: ۱۷۹-۱۸۰)

این دست‌نوشته چنان‌که در ادامه این مقاله می‌آید، برخی از ابیات مبهم و مصحف و نیز برخی افتادگی‌ها، اسقاطات و ابهامات ضبط‌شده در نسخه توبینگن را تصحیح و تکمیل می‌کند و نیز دارای بیش از شصت بیت اضافی است و نسخه (بدون ذکر کاتب و تاریخ کتابت)، با این ترقیمه به پایان می‌رسد:

«و تم الكتاب الموسوم بمحب و محبوب بعون غافر الذنوب و ساتر العيوب و الحمد لله رب العالمین و سلم تسليماً دائماً ابداً احمداً كبيراً كثيراً.» در حاشیه برخی از ابیات نسخه، تصحیح‌هایی نیز صورت گرفته است و یا ابیاتی که در حین کتابت از قلم افتاده، ضبط و ثبت شده که خود دلیلی است بر اینکه نسخه، مجدداً توسط خود کاتب (و یا کاتبی دیگر) مقابله و مطابقت داده شده است.

این نسخه علاوه بر ابیاتی که گاه در اثناء برخی از اشعار منظومه اضافه شده است، پس از بیت ۴۰۱۹ (صفحه ۲۷۶ متن چاپی) بیش از ۲۰ بیت و نیز در همان صفحه پس از بیت

۴۰۲۵، پنج بیت و نیز پس از بیت ۴۰۷۵ (صفحه ۲۷۹) چهار بیت و پس از بیت ۴۰۷۹ (صفحه ۲۸۰) پنج بیت و در پایان نسخه نیز ۳۳ بیت اضافه دارد و در بیت زیر چنان‌که گفته شد، به روشنی به تاریخ سرایش اثر اشاره دارد که در نسخه توینگن، این بیت دیده نمی‌شود:

ز هجرت به هشتصد چون بفزود سی   به نظم آمد این تحفه فارسی

علاوه بر اختلافات مذکور، عناوین مندرج در نسخه توینگن در طول منظومه، با عناوین ضبط‌شده در نسخه عاطف (منظور کتابخانه عاطف افندی) اختلافاتی دارد و می‌توان برخی از عناوین مندرج در نسخه تازه‌یافته را اصح و ارجح دانست.

۳. تصحیفات، اختلافات و تحریفات

بیت ۱۶:

همه سروران بنده راه تو   همه سرکشان خاک درگاه تو

در نسخه چاپی، مصراع دوم به همین صورت ضبط شده است. با مقابله هر دو نسخه توینگن و عاطف، به خوبی مشهود است که به جای «همه» در مصراع دوم «سر سرکشان»، صحیح است.

بیت ۲۸:

رسولی که آن روز کو، شد به غار   شدش عنکبوتی به در پرده‌کار

در نسخه تازه‌یافته کتابخانه عاطف افندی به جای «پرده‌کار» در مصراع دوم، «پرده‌دار» ضبط شده که بر نسخه چاپی ارجح است.

بیت ۳۴:

دعاوی هر مبطلی فسخ کرد   کنایات هر ملتی فسخ کرد

در نسخه عاطف به جای «کنایات هر ملتی»، ترکیب «کتاب همه ملتی» آمده که بر ضبط نسخه چاپی، ارجح است.

بیت ۴۸:

به هم مژده دادند آن شاخ‌ها   که هست این صفا از رسول خدا
به جای ترکیب «صفا از»، «صفات» صحیح است که با تأمل بیشتر می‌توان چنین یافت که
در هر دو نسخه توبینگن و عاطف نیز، چنین ضبط شده است.

بیت ۶۲:

چو بشنید گفتش رسول خدای   که‌ای گبر بدروز برگشته‌رای
به جای ترکیب «برگشته‌رای» در نسخه عاطف، «آشفته‌رای» آمده است که بر ضبط نسخه
توبینگن ارجح است.

بیت ۹۳:

که برخیز و رو در سرای ولید   نگر معجزم آشکار ای پلید
با مقابله دو نسخه موجود و اندکی تأمل بیشتر، می‌توان دریافت که به جای «در سرای
ولید» در مصراع اول، «در سرا ای ولید» صحیح‌تر و معنای بیت واضح‌تر است.

بیت ۱۱۸:

که از حق بخواهی ز روی نیاز   بگویی که‌ای خالق چاره‌ساز
در مصراع دوم به جای «چاره‌ساز»، «کارساز» صحیح است که ضبط هر دو نسخه نیز، آن
را تأیید می‌کند.

بیت ۱۵۱:

ز حیرت به من گفت کای اختیار   چرا بسته‌ای دم، زبان را برآر
به جای «حیرت» که در نسخه توبینگن به دلیل جوهرریختگی به خوبی خوانا نیست، در
نسخه عاطف «غیرت» ضبط شده است.

بیت ۱۶۴:

که گر هست قدرش دُر شاهوار   کند همچو لؤلؤ به گوشش گذار

در نسخهٔ توبینگن، بیت مزبور به همین صورت آمده است. در نسخهٔ تازه‌یافته، صورت کامل و صحیح بیت مزبور چنین است:

که گر هست قدرش دُر شاهوار
اگر نظم تو خسروی تاجور
شود از شبه زینتش آشکار
کند همچو لؤلؤ به گوشش گذر
بیت ۱۷۴:

خلافت سریر ممالک‌نشان   کفیل سلاطین صاحب‌قران
در مصراع اول به جای «ممالک‌نشان»، «ممالک‌ستان» صحیح است که ضبط هر دو نسخه نیز، آن را تأیید می‌کند.

بیت ۲۶۲:

به‌جایی که باشد در شاهوار
در نسخهٔ تازه‌یافتهٔ عاطف، پس از این بیت، بیت زیر آمده است:
شبه گه‌گهی نیز آید به کار
ببین تا چه فکر تبه کرده‌ام
بیت ۳۰۸:

قضا را زنی دید زیبا به خواب
وز آن رشتهٔ جان او یافت تاب
در نسخهٔ عاطف به جای «زنی»، «بتی» آمده است که با تأمل بیشتر می‌توان چنین یافت که در نسخهٔ توبینگن هم، چنین ضبط شده است.
بیت ۵۹۶:

بگیر آن سر زلف چون سنبش
به‌جای «بگیر آن» در نسخهٔ عاطف، «بگیری سر زلف» ضبط شده که با توجه به سیاق کلام، بر ضبط نسخهٔ توبینگن، ارجح است.
بیت ۶۸۴:

بشد پای صبرش به کلی ز جا
نهاد از غم عشق دل بر فنا

در نسخه تازه یافته شده، پس از بیت مزبور، بیت زیر آمده است که در نسخه توبینگن وجود ندارد:

چو تاجر از این کار آگاه یافت   غمی بیکران در دلش راه یافت
بیت ۷۳۷:

بسی سرورانش ز من خواستند   بسی شهر از بهرش آراستند
به جای مصراع دوم، «بسی شهرش از بهر آراستند» صحیح است که ضبط هر دو نسخه نیز، آن را تأیید می‌کند.
بیت ۹۷۵:

هر آن کس که این تحفه آرد برم   دهم در عوض صره‌های درم
به جای «صره‌ها» در مصراع دوم (که در نسخه توبینگن به دلیل جوهرریختگی و افتادگی، به خوبی خوانا نیست)، در نسخه عاطف، «صد هزارش» آمده است.
بیت ۹۸۱:

دلش رفته بودی ز جای قرار   به خود داد بیخود، ره اضطرار
به جای «رفته بودی» در مصراع اول (که در نسخه توبینگن به دلیل جوهرریختگی به خوبی خوانا نیست)، در نسخه تازه یافته، «دلش رفت بیرون» آمده است.
بیت ۹۸۷:

سراسر تکاپوی آن خط شدند   در آن رقعہ هر قوم راهی زدند
به جای مصراع دوم «در این قصه هر قوم رای زدند»، صحیح است.
بیت ۱۲۰۱:

خبر برد شخصی بر اوستاد   که دادی سر و کار دکان به باد
در نسخه عاطف، پس از بیت مزبور، چنین آمده است:
ندانی که با خود چه‌ها کرده‌ای   که دکان به مجنون رها کرده‌ای

بیت ۱۲۱۵:

چو مجنون نکردی ز عاقل تمیز   میازار خود را میازار نیز
به جای مصراع دوم، «میازار خود و او میازار نیز» صحیح است که ضبط هر دو نسخه نیز،
آن را تأیید می‌کند.

بیت ۱۲۲۰

به شفقت ز من بشنو این یک نفس   مزن شیشه خود به سنگ هوس
در نسخه تازه‌یافته، پس از بیت مزبور چنین می‌خوانیم:

ز نیرنگ این گنبد شیشه‌باز   حذر گیر و بگشا سر شیشه باز

بیت ۱۲۲۸:

به غایت ز بهرش پریشان شدند   همان لحظه‌شان سوی خویشان شدند
به جای «لحظه‌شان» در مصراع دوم، «لحظه‌اش» صحیح است که در هر دو نسخه نیز،
چنین آمده است.

بیت ۱۲۳۰:

بسی گریه کردند با یکدگر   محب بود از حال خود بی‌خبر
در مصراع اول به جای «یکدگر»، در هر دو نسخه، «همدگر» آمده است.

بیت ۱۳۸۵

چو درویش را آن عطا رو نمود   به وحدانیت کرد حق را سجود
به جای کلمه «عطا» در مصراع اول، «غنا» صحیح است که در هر دو نسخه نیز، چنین
آمده است.

بیت ۱۴۶۱:

مبادا دلم خالی از سوز عشق   من و دولت شیوه‌آموز عشق

در نسخه‌ی عاطف پس از بیت مزبور، چنین آمده است:

غم عشق خالی مباد از دلم   که باشد ز دنیا همین حاصلم
بیت ۱۶۹۳:

وگر بهتری را بود رای بد   به کوچک ترین کس دهد جای خود

در نسخه‌ی تازه یافته، به جای «بهتری» در مصراع اول، «مهتری» آمده است که بر متن مرجح است.

بیت ۱۷۰۱:

محب چون که رای نکورای دید   ز شادی به مدحش زبان درکشید

به جای ترکیب «نکورای»، در نسخه‌ی عاطف «نکوکار» آمده است که بر ضبط نسخه‌ی چاپی ارجح است. در مصراع دوم هم، در هر دو نسخه «زبان برکشید» ضبط شده که ظاهراً از اغلاط مطبعی است.

بیت ۱۹۰۸:

کنون مدتی شد که از بهر خویش   مرا شکوه‌ای هست از اندازه بیش

به جای «بهر» در نسخه‌ی عاطف، «بخت» آمده است که بر متن ارجح است.

بیت ۲۲۳۷:

هنوز آن نکورو در اندیشه بود   که آوازی از غیش آمد به گوش

مصراع دوم بیت مزبور، مطابق با نسخه‌ی توبینگن ضبط شده و چنان که مشهود است، ایراد قافیه دارد. در نسخه‌ی تازه یافته، صورت صحیح مصراع دوم، چنین ضبط شده است «که آوازی از غیب ناگه شنود».

بیت ۲۲۶۵:

همان روز از صبح تا وقت بام   همه جمع گشتند پیشش تمام

به‌جای «بام»، در نسخه‌ی عاطف، «شام» آمده است که بر نسخه‌ی توبینگن ترجیح دارد.
بیت ۲۲۷۲:

بود کاین حکایت شود آشکار   که مردیم از این ورطه‌ی اختیار
واژه «اختیار» در مصراع دوم، مطابق نسخه‌ی توبینگن است. در نسخه‌ی تازه‌یافته، به‌جای آن،
«انتظار» آمده است که بر نسخه‌ی توبینگن برتری دارد.
بیت ۲۴۶۰:

چو نصرت بدید آن چنان باز را   ز خجلست فروبسته راز را
در نسخه‌ی تازه‌یافته، به‌جای نیم مصراع آخر «فروبسته آواز را» آمده است که بر نسخه‌ی
چاپی برتری دارد.
بیت ۲۶۱۵:

وز آنجا شد آنگاه بس ناتوان   سوی جرکس و نهر ایتل روان
در نسخه‌ی تازه‌یافته، پس از بیت مزبور، این بیت آمده است:
بنایی که اصلش بود بی‌نشان   چگونه به جستن توان یافت آن
بیت ۲۶۱۷:

بر او چون نشد کشف این راز هیچ   فروماند از آن علت بی‌علاج
مصراع دوم مطابق ضبط نسخه‌ی توبینگن است. در نسخه‌ی عاطف، به‌جای مصراع دوم،
صورت صحیح آن، چنین آمده است: «فروماند از این علت پیچ‌پیچ»
بیت ۲۶۳۱:

ندانم چه صورت تو را روی داد   که حق سلیمان برفت ز یاد
در نسخه‌ی عاطف پس از بیت مزبور، چنین آمده است:
اگر در وفا چست و مردانه‌ای   ور از حق شناسی نه بیگانه‌ای

همچنین پس از بیت ۲۶۳۵ چنین می‌خوانیم:

که واقف شوی از وفاداری‌ام بدانی که از این سخن عاری‌ام

و نیز پس از بیت ۲۶۵۹ بیت زیر را اضافه دارد:

که بر قصر فغفور بودش مکان تو گویی همه جسم بودش ز جان

بیت ۲۷۸۲:

یکی گفت رویت مگر دیده است کز این نوع حیران و آشفته است

مصراع دوم مطابق ضبط نسخه توبینگن است و ایراد قافیه دارد. در نسخه عاطف به‌جای

«آشفته»، در مصراع دوم «شوریده» آمده است.

بیت ۲۸۰۱:

ولیکن چنان بود آشفته‌حال که از دیدن خلق بودش ملال

در نسخه عاطف به‌جای مصراع دوم چنین آمده است: «که مثلش نگشتی کسی در خیال».

بیت ۲۸۰۴:

چو در بند عشقش گرفتار شد همان لحظه از خواب بیدار شد

در نسخه عاطف پس از بیت مزبور، این بیت آمده است:

ز تاب غم عشق بیهوش شد به یکباره حیران و مدهوش شد

بیت ۲۹۱۰:

کنون می‌توان داشت امید آن که گردی ز وصل رخس شادمان

در نسخه عاطف، پس از بیت مزبور، چنین آمده است:

محب چون به گوشش رسید این سخن به یاری یاران چنین گفت من

بیت ۳۱۷۲:

ورت بی‌قراری بود برقرار ز ناخوب گفتن مرا نیست بار

در نسخه‌ی عاطف پس از بیت مزبور، چنین آمده است:

طلب کرد آنگه سوی خود دوات   که اکنون جز این من ندانم دوات

بیت ۳۲۷۴:

بترس از خدا آخر ای بی‌وفا   مکن پیش از این بر دل من جفا

در نسخه‌ی عاطف، به جای «آخر» در مصراع اول، «باز» ضبط شده و پس از این بیت، بیت

زیر آمده است:

فتادم ز عشق تو در هر زبان   بر افتادگان رحم کن یک زمان

بیت ۳۴۱۲:

به خوابت چو دیدم نگار روان   بود کاشکارات بینم چنان

در نسخه‌ی تازه‌یافته، پس از بیت مزبور، این بیت آمده است:

امیدم چنان است بر پروردگار   که این راز پنهان شود آشکار

بیت ۳۴۲۳:

نه بهر تو جان و جهان باختم   به یکبارگی با تو درباختم

مصراع دوم، مطابق نسخه‌ی توبینگن است و تکرار قافیه مشهود است. در نسخه‌ی عاطف،

به جای «در باختم»، در پایان بیت «پرداختم» آمده که صحیح هم، چنین است.

بیت ۳۴۴۹:

چو احوال من عرضه داری برش   بیوس از در عجز خاک درش

به جای «در عجز»، در نسخه‌ی عاطف «سر عجز» آمده که بر متن ترجیح دارد.

بیت ۳۵۰۷:

هر آن کس که در عالمش نام داد   به قدر خودش هر کسی کام داد

در نسخه‌ی عاطف، به جای «هر کسی» در مصراع دوم، «حشمت و کام» آمده است که بر

ضبط نسخه‌ی توبینگن برتری دارد.

بیت ۳۵۹۸:

مرو بعد از این در پی ناسزا   که نبود بدی را نکویی سزا
در نسخه عاطف به جای «سزا» در پایان مصراع دوم، «جزا» ضبط شده که ارجح است.

بیت ۳۶۲۲:

به مردی و چستی چو دستان سام   دوان از پی‌اش دولت و عزّ و کام
بیت بر اساس نسخه توبینگن، عیناً در نسخه چاپی نیز آمده است. در نسخه عاطف،
چنین می‌خوانیم:

به مردی و چستی چو دستان و سام   به حسن و لطافت چو ماه تمام
و این ضبط ارجح است؛ زیرا مصراع دوم، چند بیت بعد نیز، در بیت ۳۶۲۵ عیناً تکرار
شده است.

بیت ۳۷۳۶:

درآمد ز در بخت گیتی‌فروز   دعا کرد بر شاه گیتی‌فروز
مصراع دوم، مطابق ضبط نسخه توبینگن، عیناً در نسخه چاپی ذکر شده و تکرار قافیه
مشهود است. در نسخه تازه یافته، به جای «شاه گیتی‌فروز»، ترکیب «شاه فیروز روز» آمده
است که صحیح هم، چنین است.

بیت ۴۰۴۹:

حقیقت حق آنگاه یابد قرار   که در مرکز خویش گیرد وقار
متن مطابق نسخه توبینگن است. در نسخه عاطف، جای «قرار» و «وقار» در دو مصراع،
جاب‌جا شده و مرجح است.

بیت ۴۰۵۸:

کسی کو به قولش کند کار، یار   نشاید که بهر صغار و کبار

در نسخه تازه یافته به جای «کار، یار» در مصراع اول، «شاه، کار» ضبط شده که بر نسخه توپینگن برتری دارد و مفهوم بیت آشکارتر است.

۴. اغلاط چاپی

با یافتن نسخه کتابخانه عاطف افندی و مقابله و مقایسه تک تک ابیات هر دو نسخه، برخی از کلمات، ترکیبات و عبارات در نسخه چاپی، مشاهده شد که به صورت غلط تایپی و مطبعی ثبت شده است و صورت صحیح آن در ذیل ذکر می‌شود:

متن چاپی	صورت اصلاحی
بیت ۳۰۰: بکردی پی‌اش ناله‌ای از عراق	بکردی نی‌اش ناله‌ای از عراق
بیت ۵۲۷: به سرگین و گه آتش اندر فتاد	به سرگین و که آتش اندر فتاد
بیت ۷۰۳: وز این شک برهانیم از کرم	وز این تنگ برهانیم از کرم
بیت ۱۱۹۴: چو دیوانه از استاد این گوش کرد	چو دیوانه ز استاد این گوش کرد
بیت ۱۲۳۷: مرو این ره ای خان که راه خطاست	مرو این ره ای جان که راه خطاست
بیت ۱۲۵۷: چو امری است مشهور در این جهان	چو امری است مشهور این در جهان
بیت ۱۲۷۷: که بیرون است از اندیشه این و آن	که بیرون است ز اندیشه این و آن
بیت ۱۲۹۹: چو ظلم از تو بیند هر دم عیان	چو ظلم از تو بینند مردم عیان
بیت ۱۴۳۱: که نیستم لایق این سور را	که من نیستم لایق این سور را
بیت ۱۴۸۷: که اندیشه را کرده‌ای اختیار	چه اندیشه را کرده‌ای اختیار
بیت ۱۴۹۳: سمندی است که کوب هامون‌نورد	سمندی است که کوب هامون‌نورد
بیت ۱۴۸۲: من از نام ننگم به غایت به تنگ	من از نام و ننگم به غایت به تنگ
بیت ۱۵۰۲: بگفتند یاران همه آن ز جان	بگفتند یاران همه آن زمان
بیت ۱۵۴۶: قضا چون سررشته بگشاد بند	قضا چون ز سررشته بگشاد بند
بیت ۱۵۹۲: بود کز چنین ورطه گردم نجات	بود کز چنین ورطه یابم نجات

بیت ۱۶۰۹: اگر زین بگردی ندارم دوات	اگر زین بگردی نمانم دوات
بیت ۱۶۸۷: بیا یک زمان تا به وجهی حسن	بیا یک زمان تا به وجه حسن
بیت ۱۷۵۵: به نوک مژه از رهش خار رفت	به نوک مژه از رهش خاک رفت
بیت ۱۹۹۵: خدایا ترقی کارم نگر	خدا را ترقی کارم نگر
بیت ۲۱۵۱: که از هجر تاب رخس سوختم	که از تاب هجر رخس سوختم
بیت ۲۱۶۰: به نوعی فروماند در این مقام	به نوعی فروماند در این مقام
بیت ۲۳۷۰: چو آگاهی‌اش زان صنم کس ندید	چو آگاهی‌اش زان صنم کس نداد
بیت ۲۴۲۱: در آن لحظه از بام تا وقت شام	در آن خطه از بام تا وقت شام
بیت ۲۸۲۳: مراد دل خویش از ما بجوی	مراد دل خویش از ما مجوی
بیت ۲۸۷۶: طمع از وصالم مبر زآنکه من	طمع از وصالم مبر زآنکه من
بیت ۲۸۹۳: ز شادی شد ز خویشتن بی‌خبر	ز شادی شد از خویشتن بی‌خبر
بیت ۳۰۲۳: جوانی بکن رحم بر حال خویش	جوانی بکن رحم بر جان خویش
بیت ۳۰۳۸: شب و روز چو برق بر کوه و دشت	شب و روز چون برق بر کوه و دشت
بیت ۳۱۲۰: کرا هست ای دوست از جان گریز	کرا هست ای دوست از جان گزیر
بیت ۳۱۷۱: میفکن تن خویش را به رنج	میفکن تن خویشتن را به رنج
بیت ۳۱۸۹: گدا ندارد سر پادشاه	گدا گر ندارد سر پادشاه
بیت ۳۲۰۱: ز چیزی که باشد از آنم گریز	ز چیزی که باشد از آنم گزیر
بیت ۳۳۹۶: ز بهر خدا گشت گرد سرش	ز بهر فدا گشت گرد سرش
بیت ۳۵۰۴: به سلک عبادت کشید این بیان	به سلک عبارت کشید این بیان
بیت ۳۵۵۹: که باز از پری‌رخ چه گوید کنون	که باز آن پری‌رخ چه گوید کنون
بیت ۳۶۱۵: کسی را بخشش شود کارساز	کسی را بخشش شود کارساز
بیت ۳۶۴۷: به جلدش دعا کرد و آنگاه گفت	به جانش دعا کرد و آنگاه گفت
بیت ۳۷۹۲: به رویش در حسن و اندوه باز	به رویش در حزن و اندوه باز

بیت ۴۰۴۷: بگو درد دهر دردمندی دواش	بجو درد هر دردمندی دواش
بیت ۴۰۹۵: کسی کو زید با کسی در جهان	کسی کو زند با کسی در جهان

۵. اختلاف نسخ

ضبط برخی از کلمات، تعابیر و عبارات در نسخه توبینگن (اساس) با ضبط همان کلمات در نسخه عاطف، متفاوت است و نمی‌توان به‌طور قطع یکی را بر یکی مرجح دانست؛ زیرا هر دو ضبط مقبول و معنای بیت نیز مفهوم است. مشابه این ابیات، بیش از یکصد مورد در دو نسخه قابل یافت است. به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

بیت ۴۷۰:

به رویش چو انداختم یک نظر   برون رفت یکباره عظم ز سر
مصراع ثانی مطابق نسخه توبینگن است. در نسخه عاطف با کمی اختلاف چنین آمده است: «برون رفت عظم به یک ره ز سر»

بیت ۵۱۹:

ز ناگاه زبور بیرون دوید   یکایک سر و رویشان می‌گزید
به جای «دوید» که در نسخه توبینگن آمده است، در نسخه عاطف «پرید» هست و هر دو وجه صحیح است.

بیت ۱۷۴۳:

زمن بشنو این پندها سر به سر   که گر خود بود فی‌الحقیقه به در
در نسخه عاطف، به جای مصراع اول چنین آمده است: «ز من بشنو این پند هان ای پسر» و هر دو وجه صحیح است.

نسخه کتابخانه توبینگن	نسخه کتابخانه عاطف افندی
بیت ۷۰۶: که‌ای خاک پایت مرا تاج زر	که‌ای خاک پایت مرا تاج سر
بیت ۷۹۲: به چنگال رنجوریم من اسیر	به چنگال بیماریم من اسیر

بیت ۸۵۵: بسی کرد نفرین بر این چرخ پیر	بسی کرد نفرین بر این دهر پیر
بیت ۱۰۳۳: برون آور از چنگ غم دل همی	برون آور از چنگ غم دل دمی
بیت ۱۰۸۱: بسی دادمت پند و ایزد گواست	بسی دادمت پند و خالق گواست
بیت ۱۳۳۲: خلیفه همان ساعتش پیش خواند	خلیفه همان ساعتش بازخواند
بیت ۱۴۳۳: که خر مهره با در به رشته کشند	که خر مهره در رشته دُر کشند
بیت ۱۵۱۰: چو شمعش ز سر تا به پا سوختی	چو شمعش سراپا ز غم سوختی
بیت ۱۵۴۵: ز هر گوشه‌ای بود اشکش دوان	ز هر گوشه بود اشک چشمش دوان
بیت ۱۶۲۹: تو هم بشنو و شرح حالم بدان	تو هم بشنو و شرح حالم بخوان
بیت ۱۷۱۳: که بی او ندارم من از سر خبر	که بی او ندارم من از خود خبر
بیت ۱۷۱۵: ندانم که این رنج را چاره چیست	ندانم که این درد را چاره چیست
بیت ۱۷۷۳: که از دلبر خود فتاده است دور	که از دلبر خود فتادم به دور

چنین است ابیات ۱۷۸۱، ۱۸۲۸، ۱۹۱۶، ۱۹۳۱، ۱۹۶۴، ۲۰۲۹، ۲۰۴۹، ۲۰۶۴، ۲۱۵۲، ۲۱۶۱، ۲۱۷۲، ۲۲۴۶، ۲۲۹۸، ۲۳۴۵، ۲۳۶۰، ۲۴۰۶، ۲۴۲۸، ۲۴۸۷، ۲۵۲۲، ۲۵۴۲، ۲۵۸۴، ۲۶۰۰، ۲۶۰۱، ۲۶۰۹، ۲۸۰۱، ۲۸۰۳، ۲۸۸۶، ۲۸۹۱، ۲۹۰۰، ۲۹۵۸، ۳۱۰۸، ۳۰۸۷، ۳۱۶۳، ۳۲۰۷، ۳۲۲۱، ۳۲۲۶، ۳۲۴۶، ۳۲۴۷، ۳۲۲۹، ۳۲۹۴، ۳۳۰۳، ۳۳۰۶، ۳۳۸۲، ۳۳۸۸، ۳۴۶۲، ۳۴۳۱، ۳۴۶۷، ۳۵۳۸، ۳۶۱۱، ۳۷۳۵، ۳۷۵۹، ۳۷۹۴، ۳۷۹۹، ۳۸۱۱، ۳۸۲۹، ۳۸۸۹، ۳۹۰۷، ۳۹۳۸، ۳۹۴۳، ۳۹۴۱، ۴۰۴۶، ۴۰۴۸، ۴۰۵۴، ۴۰۷۲، ۴۰۵۷، ۴۰۷۹

برتری نسخه تویینگن (نسخه اساس):

با وجود آنکه بسیاری از مشکلات ابیات، با یافته شدن نسخه کتابخانه عاطف افندی مرتفع می‌شود و افتادگی‌ها، تحریفات کاتبان و اختلافات وزنی و قافیه که بعضاً در نسخه تویینگن دیده می‌شود، با مقابله و مقایسه نسخه عاطف افندی قابل حل است، باز هم نباید از ضبط نسخه تویینگن (که در نسخه چاپی از آن به‌عنوان اساس استفاده شده است) غافل بود. بسیاری از ابیات هست که در نسخه تویینگن ذکر شده اما در نسخه کتابخانه عاطف

افندی دیده نمی‌شود و یا با تحریف و تصحیف و تکرار قافیه و... آمده است که برای نمونه، به برخی از آن‌ها در ذیل اشاره می‌شود.

بیت ۳۰۷:

محب میل خلوتگاه خود نمود   همان لحظه‌اش خواب مستی ربود

که در نسخه تازه یافته (اشتباهاً با تکرار قافیه) در مصراع دوم، قافیه به صورت «نمود» ذکر شده و به خوبی برتری ضبط نسخه توینگن (اساس) مشهود است.

بیت ۳۸۰:

هر آن کو نبیند ز نشتر گزند   چه داند که مرهم بود سودمند

در نسخه عاطف افندی، مصراع دوم با تکرار واژه «نشتر»، چنین ضبط شده است: «چه داند که نشتر بود سودمند»

بیت ۱۲۹۰:

یکی کرد آغاز در آن میان   که هم خرده بین بود و هم نکته دان

در نسخه عاطف افندی، به دلیل بی‌توجهی کاتب و حذف واژه «بود» در مصراع دوم، مصرع بدین صورت ثبت شده است «که هم خرده بین و هم نکته دان».

بیت ۲۵۶۳:

همان دم از آنجا سراسیمه رنگ   روان شد به سوی محب بی درنگ

بیت مطابق نسخه توینگن (اساس) است که به دلیل بی‌توجهی کاتب، مصراع اول در نسخه کتابخانه عاطف افندی، با تکرار قافیه چنین آمده است: «همان دم از آنجا سراسیمه و بی‌درنگ»

بیت ۲۹۱۸:

محب چون شنید این ز روی نیاز   به انشا درآورد این نامه باز

قافیه مصراع دوم در نسخه کتابخانه عاطف افندی، به اشتباه «را» ضبط شده است.

بیت ۲۹۶۲:

جوانی مکن بر جوانان جفا   بترس از مکافات روز جزا

در این بیت نیز، قافیه مصراع دوم در نسخه عاطف، به صورت مکرر، «جفا» ثبت و ضبط شده است.

بیت ۳۱۱:

برو بار دیگر ز راه کرم   پیامی بر از من سوی دلبرم

بیت مطابق نسخه توبینگن است. در نسخه عاطف، مصراع دوم بدین صورت مغلوط آمده است: «پیامی بر از من برد دلبرم»

بیت ۴۰۶۱:

بد و نیک هر قوم ای نیکخو   چو بینی مگو و مبین و مجو

واژه «مجو» در مصراع دوم، به اشتباه در نسخه عاطف، به صورت «مگو» آمده و چنان که مشهود است، از بی دقتی‌های کاتب نسخه است.

بیت ۳۹۳۱:

تو را هر چه گویند بشنو سخن   عمل کن به نیکش ولی بد مکن

واژه «کن» به دلیل بی دقتی کاتب، در نسخه عاطف حذف شده است.

علاوه بر برخی تحریفات و بی دقتی‌های کاتب در ضبط نسخه عاطف، برخی از جابه‌جایی ابیات را در این نسخه می‌بینیم که با صورت ضبط شده در نسخه توبینگن متفاوت است؛ از آن جمله است ابیات ۲۲۷۸ و ۲۲۷۹ و نیز ابیات ۲۸۴۳، ۲۸۴۴، ۲۸۴۵، ۲۸۵۷، ۲۸۵۸، ۳۳۱۳ و ۳۳۱۴ نسخه چاپی.

دسته دیگر از ایرادات و نواقص نسخه کتابخانه افندی، ابیاتی است که در نسخه کتابخانه توبینگن (نسخه چاپی) آمده است؛ اما متأسفانه در نسخه تازه یافته، ضبط نشده است؛ از آن جمله است ابیات زیر:

بیت ۱۳۳۶:

فروماند درویش در آن ستیز   نه جای اقامت نه روی گریز

بیت ۲۲۱۸:

چنان بود در دلبری تیزکوش   که عqlم به یک شیوه بر بود و هوش

بیت ۲۳۸۲:

روان شد به تعجیل تا آن دیار   که باشد که یابد خبر زان نگار

بیت ۲۸۷۳:

که از من ز روی نصیحت بگوی   محب را که کام دل از من مجوی

بیت ۳۰۶۷:

بوی کان پری پیکر سیم بر   کند ناگهان بر سر من گذر

بیت ۳۳۹۸:

ز دیدار او شد چنان شادمان   که یابد تن مرده از نور روان

بیت ۳۴۰۱:

وز آن پس چو مضمون آن نامه دید   از آن بوی مهر و وفایی ندید

بیت ۳۴۲۶:

بدیدم زیونند خویش و تبار   جدا گشتم از قوم و یار و دیار

بیت ۳۴۴۳:

مرا کرده هجران ز خود بی‌خبر   تو از بهر من گشته از من بتر

بیت ۳۶۶۷:

درآمد محب از در و سر نهاد   چو دیگر غلامان ز در ایستاد

که هیچ کدام از ابیات مزبور، در نسخه کتابخانه عاطف افندی وجود ندارد؛ در حالی که در

نسخه تویینگن (و به تبع آن در نسخه چاپی) به وضوح آشکار است. نیز نک: عنوان بخش صفحه ۲۶۰ نسخه چاپی: «آمدن بخت به نزد فغفور و حکایت محب گفتن»

۶. افتادگی‌ها

با توجه به عدم آگاهی و دسترسی به نسخه عاطف افندی در زمان چاپ کتاب و محو و افتادگی و جوهرریختگی برخی کلمات و ابیات در نسخه تویینگن، متن چاپی نیز مطابق نسخه تویینگن (نسخه اساس) ثبت و ضبط شد. خوشبختانه با دست یافتن به نسخه عاطف، بسیاری از ابیات که با افتادگی در نسخه تویینگن آمده است، در نسخه تازه یافته به صورت کامل مشهود است؛ از آن جمله است ابیات زیر:

بیت ۱۲۹۸

..... شرع ماند به جای در آخر چه گویی جواب خدای

در نسخه عاطف، جای نقطه چین، «کجا رونق» آمده است و بدین صورت بیت کامل

می شود.

بیت ۲۹۹۴:

از آن کرده خویشتن شد خجل .....

..... ولیکن نیاورد خود را بدان

صورت کامل دو بیت مزبور، در نسخه عاطف چنین است:

چو محبوب سوی محب داشت دل از آن کرده خویشتن شد خجل

حقیقت پشیمانی اش بود از آن ولیکن نیاورد خود را بدان

بیت ۲۳۲۴:

..... در دلش درد کرد برآمد ز دل آهش از تاب درد

در نسخه عاطف، صورت کامل مصراع اول بیت مزبور چنین است: «بدان زاری او دلش

درد کرد».

بیت ۳۳۲۸:

که گرچه غم عشق دارد بسی
از این دوستی نیز دم می‌زنی
جواب تو را این سخن رو نمود
مگر ..... آخر زنی
.....

ابیات مزبور، بدین صورت در نسخه تازه یافته ضبط شده است:

اگرچه غم عشق دارد بسی
ور از دوستی نیز دم می‌زنی
چو محبوب را این سخن رو نمود
مگو چند روزی دگر با کسی
مکن سر خود فاش آخر زنی
به دلگرمی‌اش آتشی درفزود

بیت ۳۳۴۱:

بیشتر زین جواب
از سرم درگذر
چنان است امیدم به پروردگار
همی گفتم اکنون ندارم خطاب
مرا کن فراموش و نامم مبر
پری چهره گل‌عذار

به جای افتادگی مصراع اول، در نسخه تازه یافته «به سختی گرت»، در بیت دوم «ز بهر خدا» و در مصرع ثانی بیت پایانی «که یابی» ضبط شده است.

بیت ۳۳۴۷:

سر نامه اول به نام خدا
در نسخه تازه یافته، به جای افتادگی مصرع دوم «که داناست بر» ضبط شده است. گفتنی است در نسخه توبینگن (و به تبع آن در نسخه چاپی) ابیات ۳۳۵۴ و ۳۳۵۵ به صورت کامل محذوف شده است. در نسخه تازه یافته، دو بیت زیر ضبط شده است:

چرا کرده‌ای فکرهای خطا
دل از جان ز بهر چه برداشتی
به اندوه، خود را چه دادی رضا
غلط‌های خود خوب پنداشتی

بیت ۳۳۵۹:

نگفتم طمع از وصالم بپر   مخور این همه غصه از.....

صورت کامل و صحیح بیت مزبور در نسخه عاطف، چنین است:

نگفتم طمع برکن از مهر من   مخور این همه غصه از بهر من

بیت ۳۳۶۵:

تو با عاشقی .... کوه مردانه‌های

..... نیست در کار عشق   ..... عشق

..... عشقم که آن هیچ نیست   .....

در نسخه عاطف، صورت کامل و صحیح ابیات زیر را، به این صورت می‌خوانیم:

تو با عاشقی مرد میدان نه‌ای   مزن پشت پایش که مردانه‌ای

گرت قوت این است در کار عشق   چه گردی بگو گرد بازار عشق

حذر کن ز عشقم که آن هیچ نیست   به غیر از رهی پیچ بر پیچ نیست

بیت ۳۳۷۰:

..... و تازه روی   .....

..... من   مگر رحمت نیست بر حال من

..... زشت و نکو   به مقدار خود بایش آبرو

به‌جای افتادگی‌های مصاریع بالا، شکل کامل ابیات در نسخه عاطف، به‌صورت زیر

مضبوط است:

بدو گفت خندان لب و تازه‌روی   که از قول من با محبت بگوی

که تا کی بگردی ز دنبال من   مگر رحمت نیست بر حال من

هر آن کس که بینی ز زشت و نکو   به مقدار خود بایش آبرو

بیت ۳۳۷۵:

..... خود مکن زشت نام
 .....
 ..... مگردان مرا بیشتر زین ملول
 .....
 ..... به‌کلی فراموش کن نام من

صورت کامل و صحیح ابیات مزبور، در نسخه‌ی عاطف چنین است:

مرا نیز چون خود مکن زشت نام
 ز بهر خدای و برای رسول
 مگردان مرا بیشتر زین ملول
 به‌کلی فراموش کن نام من

بیت ۳۸۴۴:

..... اگر پیشتر بودت اندوه آن
 .....
 ..... شـبـت.....

به جای افتادگی مصراع دوم بیت اول، در نسخه‌ی عاطف افندی، این مصراع آمده است: «که باغ امید تو دارد خزان» و صورت کامل مصراع آخر نیز چنین است: «شبت شد ز نور روز و بگذشت دی»

بیت ۳۸۷:

..... زمانه ز نو شادی از سر گرفت
 ..... غـم و حـزن

صورت کامل مصراع فوق نیز چنین است: «غم و حزن را از میان برگرفت»

۷. نتیجه‌گیری

بر اساس آنچه گفته شد، می‌توان به نتایج زیر دست یافت:

- الف. منظومه‌ی محب و محبوب از مثنوی‌های سروده‌شده در سده‌ی نهم هجری قمری، از شاعری با تخلص اختیار است که پیش‌تر بر اساس نسخه‌ی کتابخانه‌ی توبینگن تصحیح شده است.
- ب. یکی دیگر از نسخه‌های این اثر، نسخه‌ای است که با شماره ۲۲۶۱ در کتابخانه‌ی عاطف

افندی ترکیه نگهداری می‌شود که در برخی موارد، نسبت به نسخه تویینگن برتری‌هایی دارد؛ از جمله وجوه امتیاز، وجود ابیات پایانی این نسخه است که در آن، به تاریخ دقیق سرایش اثر، اشاره شده و تردید در خصوص تاریخ سرایش منظومه را مرتفع می‌سازد.

ج. با وجود آنکه برخی کاستی‌ها، افتادگی‌ها، تصحیفات و تحریفات نسخه تویینگن (و به تبع آن نسخه چاپی) در مقابله با نسخه تازه یافته عاطف افندی برطرف می‌شود، همچنان نمی‌توان ارزش و اصالت نسخه تویینگن را از یاد برد. بسیار است موارد اختلاف ضبط‌های این دو نسخه که چنان‌که در طول پژوهش حاضر بدان اشاره شد، ضبط نسخه تویینگن همچنان اصیل‌تر و مرجح است و نیز ابیاتی که در نسخه تویینگن ضبط شده، متأسفانه در نسخه کتابخانه عاطف افندی یافت نمی‌شود.

پی‌نوشت‌ها

۱. استفن رومن، ۱۳۸۱، گسترش مجموعه‌های اسلامی در کتابخانه‌های اروپای غربی و آمریکای شمالی، ترجمه فرشته ناصری، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی. ص ۱۳۹. عنوان اصلی کتاب چنین است:

The Development of Islamic Library Collections in Western Europe and America.

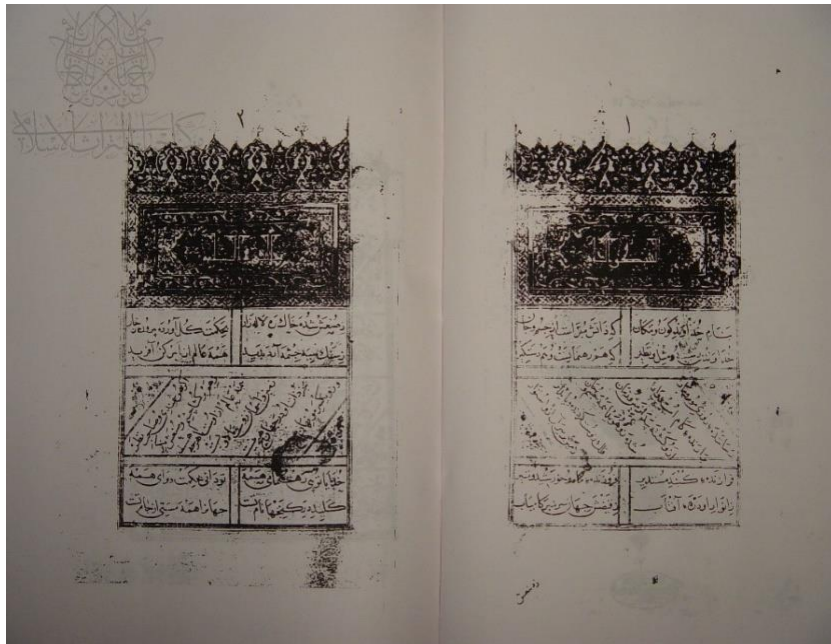
۲. از مقاله نسخه خطی «جلوه‌گاه اندیشه و هنر ایرانی»، ایرج افشار، مجله هنر و مردم، دوره هفتم، شماره ۷۳، آبان ۱۳۴۷.

منابع

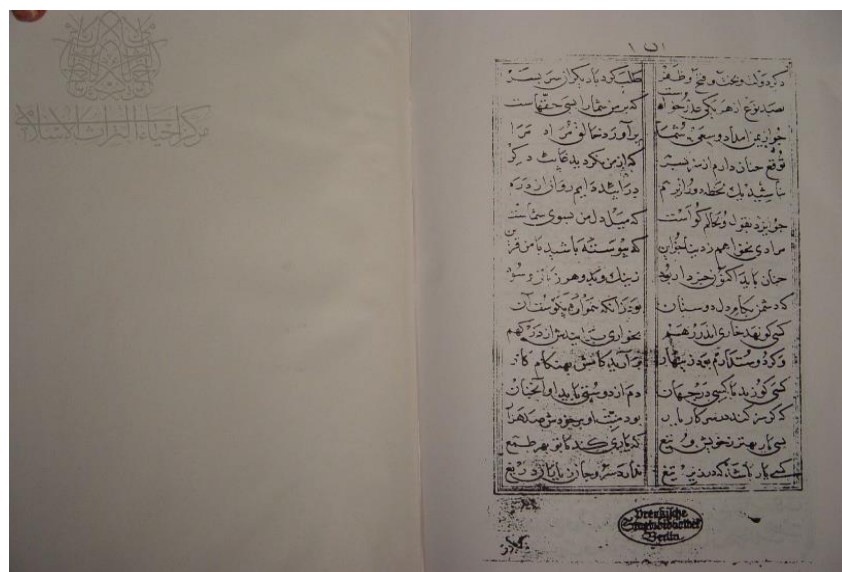
۱. اختیار (۱۳۹۰)، محب و محبوب، تصحیح احمدرضا یلمه‌ها، دهقان: انتشارات دانشگاه

آزاد اسلامی.

۲. — (۸۳۰ ق)، نسخه خطی مثنوی محب و محبوب، ترکیه: کتابخانه عاطف افندی، شماره نسخه ۲۲۶۱.
۳. — (بی تا)، نسخه خطی مثنوی محب و محبوب، برلین: کتابخانه توینگن، شماره ۳۷۲۳، عکس موجود در کتابخانه مینوی با شماره ۵۰.
۴. باقری، مه‌ری (۱۳۵۷)، ده‌نامه روح العاشقین، تهران: نشر قطره.
۵. — (۱۳۵۷)، «روح العاشقین، ده‌نامه شاه شجاع»، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، ۱۷-۲۰.
۶. خان‌محمدی، علی‌اکبر (۱۳۷۸)، «ده‌نامه‌سرایی»، نشریه گلچرخ، شماره ۲۱، ۱۷-۲۰.
۷. دانش‌پژوه، محمدتقی و افشار، ایرج (۱۳۷۴)، فهرست‌واره کتابخانه مینوی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی
۸. سبحانی، توفیق هاشم (۱۳۷۳)، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌های ترکیه، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۹. صفا، ذبیح‌الله (۱۳۷۳)، تاریخ ادبیات ایران، تهران: انتشارات فردوس.
۱۰. عیوضی، رشید (۱۳۵۴)، «ده‌نامه‌گویی در ادب پارسی و ده‌نامه‌حریری»، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، شماره ۱۱۶، ۵۲۵-۵۶۰.

صفحه نخست از نسخه خطی محفوظ در کتابخانه توپینگن

صفحه پایانی نسخه کتابخانه توپینگن

صفحه نخست نسخه کتابخانه عاطف افندی

صفحه پایانی نسخه کتابخانه عاطف افندی